

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ  
ДЕРЖАВНИЙ  
ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

**НАУКОВИЙ ВІСНИК**  
**МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО**  
**ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**  
**СЕРІЯ: ПЕДАГОГІКА**

**2(33)' 2024**

ЗАСНОВАНИЙ  
У ВЕРЕСНІ 2008 РОКУ

ВИХОДИТЬ ДВІЧІ НА РІК

ЗАПОРІЖЖЯ  
2024

УДК 378 (066)  
ББК 74.58  
Н 34

## РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- ВЕНЦЕВА Надія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Бердянський державний педагогічний університет (Україна);
- ВОРОВКА Маргарита** – доктор педагогічних наук, професор кафедри освітології та педагогіки мистецтва, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КОЛЕВА Красимира** – доктор філології, лектор, Шуменський університет «Єпископ Костянтин Преславський» (Республіка Болгарія);
- КОНОВАЛЕНКО Тетяна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання германських мов, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КРУГЛИК Владислав** – доктор педагогічних наук, професор кафедри інформатики і кібернетики, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КУЧАЙ Тетяна** – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (Україна);
- ЛЯПУНОВА Валентина** – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- МАКСИМОВ Олександр** – доктор педагогічних наук, професор кафедри хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- НЕЧИПОРЕНКО Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, ректор, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПАВЛЕНКО Анатолій** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА Олена** – доктор педагогічних наук, перший проректор, доцент кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА Елліна** – доктор соціологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- СЕГЕДА Наталя** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освітології та педагогіки мистецтва, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- ФУНТИКОВА Ольга** – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти, Маріупольський державний університет (Україна);
- ЦОКУР Ольга** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології і методики викладання іноземних мов, Міжнародний гуманітарний університет (Україна);
- ШЕВЧЕНКО Юлія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової і спеціальної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна).

## РЕДАКЦІЯ

- Головний редактор**  
СЕГЕДА Наталя
- Заступник головного редактора**  
КОНОВАЛЕНКО Тетяна
- Відповідальний редактор**  
ДУБЯГА Світлана
- Редактор-перекладач**  
БАРАНЦОВА Ірина
- Коректор**  
МАДЕНОВА Олена
- Комп'ютерна верстка**  
ОДНОРОГ Тетяна
- Адреса редакції**  
вул. Наукового містечка, 59,  
м. Запоріжжя, Запорізька область,  
Україна, 69000  
e-mail: pedagogy@mdpu.org.ua

*Присвячений актуальним проблемам гуманітаризації і гуманізації освіти. Автори розглядають освітні феномени та явища у філософсько-антропологічному вимірі, порушують проблеми творчого розвитку суб'єктів навчання і виховання, висвітлюють концептуальні позиції та експериментальні методики щодо вдосконалення сучасної педагогічної освіти.*

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького протокол № 7 від 24.12.2024 р.*

<http://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv>

**Входить до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з педагогічних наук (спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки, 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта, 015 Професійна освіта відповідно до Наказу МОН України від 02.07.2020 №886.**  
<http://nfv.ukrintei.ua/view/5b1925e27847426a2d0ab4b6>

Свідоцтво про державну реєстрацію  
КВ № 14524-3495Р від 15.09.2008 р.  
Свідоцтво про державну перереєстрацію  
КВ № 22131-12031 ПР від 16.05.2016 р.

© Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2024

## ЗМІСТ

## ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

|                                                    |                                                                                                                                                                                         |     |
|----------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Баранцова Ірина</b>                             | Соціально-педагогічні чинники розвитку міжетнічних відносин студентів.....                                                                                                              | 8   |
| <b>Ніколова Симона, Граммену Хрисула-Марія</b>     | Сприймання вчителями початкової освіти міжкультурної освіти та їх психічна стійкість .....                                                                                              | 14  |
| <b>Батарейна Ірина, Чижикова Ганна</b>             | Надання соціальних послуг сім'ям, які опинились в складних життєвих обставинах .....                                                                                                    | 22  |
| <b>Бунчук Оксана, Марецька Юлія, Таблер Тетяна</b> | Просвітницький рух в Україні кінця XIX ст. ....                                                                                                                                         | 29  |
| <b>Жейнова Світлана, Канарова Ольга</b>            | Патріотичне виховання дітей дошкільного віку як складова соціокультурного контексту .....                                                                                               | 34  |
| <b>Житнік Тетяна</b>                               | Визначення критеріїв успішної інтеграції дітей-біженців раннього та дошкільного віку з України в Німеччині (за результатами онлайн-опитування батьків дітей зазначених категорій) ..... | 42  |
| <b>Комарницький Кирило, Чорна Альона</b>           | Аналіз вітчизняного й іноземного досвіду методичного забезпечення з кібернетичної безпеки у професійній підготовці майбутніх інженерів-програмістів.....                                | 51  |
| <b>Кумейко Владислав, Чорна Альона</b>             | Зарубіжний досвід використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій під час змішаного навчання у професійній підготовці фахівців у галузі інформаційних технологій.....       | 60  |
| <b>Ляпунова Валентина, Бунчук Оксана</b>           | Громадські організації як умова розвитку соціальної активності підлітків.....                                                                                                           | 69  |
| <b>Наумук Ірина, Наумук Олексій</b>                | Сучасні стратегії та методики формування критичного мислення у здобувачів освіти.....                                                                                                   | 75  |
| <b>Терещенко Світлана</b>                          | Цінності моральності як основа розвитку етичного лідерства в освітньому середовищі .....                                                                                                | 83  |
| <b>Федюніна Олена</b>                              | Класифікація цінностей ЄС та підходи до їх формування у педагогіці.....                                                                                                                 | 89  |
| <b>Фунтікова Ольга</b>                             | Філософія інклюзії: проблеми, теорія і практика.....                                                                                                                                    | 94  |
| <b>Шевченко Юлія, Кондратенко Валентина</b>        | Соціально-педагогічні виміри інклюзивної освіти в країнах Європейського Союзу.....                                                                                                      | 101 |
| <b>Шершньова Олена</b>                             | Робота тьютора в навчальному процесі: перспективи та розвиток у порівнянні з країнами ЄС .....                                                                                          | 107 |

## ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

|                                              |                                                                                                                |     |
|----------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Врубель Анна</b>                          | Здоров'язберезувальний та здоров'явіднолювальний потенціал музикотерапії у кризових ситуаціях сьогодення ..... | 114 |
| <b>Дубяга Світлана, Чумаченко Олександра</b> | Гейміфікація як засіб навчання мови й мовлення молодших школярів.....                                          | 121 |
| <b>Дьоміна Владислава</b>                    | Патріотичне виховання в системі початкової освіти на сучасному етапі державотворення.....                      | 126 |
| <b>Ковальова Ольга, Дякун Олена</b>          | Особливості використання арттерапевтичних технологій в роботі з емоційним станом «Образ» .....                 | 131 |

|                                                                                                                   |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Ковальова Ольга, Юдасва Поліна</b>                                                                             |     |
| Прокрастинація як психологічний феномен: види, компоненти та причини виникнення .....                             | 140 |
| <b>Пашенко Інна</b>                                                                                               |     |
| Здоров'язбережувальні технології та специфіка їх впровадження в освітній процес майбутніх вчителів мистецтва..... | 146 |
| <b>Сасенко Юлія, Сухомлінова Анастасія, Сухомлінова Юлія</b>                                                      |     |
| Діти в епоху штучного інтелекту: як підготувати дітей до цифрового майбутнього.....                               | 154 |
| <b>Черкашина Крістіна</b>                                                                                         |     |
| Формування соціальних навичок у дітей початкової ланки через навчання в групах .....                              | 160 |

## СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

|                                                                                                                                                                                               |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Барбашова Ірина</b>                                                                                                                                                                        |     |
| Вимоги нормативних документів про зміст початкової освіти щодо сенсорного розвитку молодших школярів.....                                                                                     | 165 |
| <b>Євлах Максим, Сердюк Ірина</b>                                                                                                                                                             |     |
| Сучасні педагогічні аспекти формування медіаграмотності у професійній підготовці фахівців з цифрових технологій.....                                                                          | 171 |
| <b>Канарова Ольга, Нахалова Ольга</b>                                                                                                                                                         |     |
| Вдосконалення фахових компетентностей педагогів закладів дошкільної освіти з формування позитивного світосприйняття у дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану засобами арттерапії..... | 179 |
| <b>Коноваленко Тетяна, Сахацька Оксана</b>                                                                                                                                                    |     |
| Шляхи формування інформаційної і медіаграмотності на уроках англійської мови в середній школі .....                                                                                           | 185 |
| <b>Митяй Зоя, Сіроштан Тетяна</b>                                                                                                                                                             |     |
| Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі фахової підготовки .....                                                                                    | 191 |
| <b>Надольська Юлія, Єпіфанцева Лариса, Єгорова Юлія</b>                                                                                                                                       |     |
| Формування соціокультурної компетентності здобувачів вищої освіти в процесі вивчення іноземної мови та літератури .....                                                                       | 197 |
| <b>Наумук Ірина, Наумук Олексій</b>                                                                                                                                                           |     |
| Навчання майбутніх програмістів роботі із комп'ютерними мережами: використання SNMP як засобу для взаємодії із мережевим обладнанням .....                                                    | 203 |
| <b>Переверзєва Олена</b>                                                                                                                                                                      |     |
| Здоров'язберігаючі освітні технології у процесі навчання музиканта-виконавця .....                                                                                                            | 209 |
| <b>Сопіна Людмила</b>                                                                                                                                                                         |     |
| Концептуальні ідеї методики формування індивідуальної освітньої траєкторії студентів у процесі професійної підготовки вчителів музичного мистецтва .....                                      | 218 |
| <b>Четвертак Тетяна</b>                                                                                                                                                                       |     |
| Особливості проведення лабораторних робіт з хімічних дисциплін у змішаному форматі навчання з використанням хмарних сервісів у закладах вищої освіти .....                                    | 226 |
| <b>Чихун Віталій, Круглик Владислав</b>                                                                                                                                                       |     |
| Сучасний стан проблеми розробки гейміфікаційних стратегій у процесі навчання фахівців з цифрових технологій.....                                                                              | 234 |

## АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ

|                                                                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Балашова Вікторія</b>                                                                                        |     |
| Дошкільна освіта в Україні та Чехії: порівняльний аналіз педагогічних підходів та інновацій.....                | 240 |
| <b>Букша Михайло</b>                                                                                            |     |
| Організаційні засади цифрової трансформації закладів професійно-технічної освіти .....                          | 249 |
| <b>Манжула Олександр</b>                                                                                        |     |
| Методика використання ресурсів неформальної освіти у професійній підготовці фахівців з цифрових технологій..... | 257 |

## ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ СТ.

Оксана Бунчук, Юлія Марецька, Тетяна Таблер

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького*

### Анотація:

У статті розглядаються суспільно-політичні та педагогічні передумови виникнення просвітницьких громад в Україні як центрів формування творчої інтелігенції (кінець ХІХ ст.). Діяльність просвітницьких товариств кінця ХІХ ст. – ціла епоха в розвитку історії освіти та культури України в цілому. Їхня просвітницька діяльність набула суспільного резонансу, долучаючись до загального процесу національного відродження. Прогресивна українська інтелігенція, працюючи в товариствах, пробуджувала національну свідомість, закладала основи демократичної освіти.

Виникнення та діяльність різноманітних громадських організацій в Україні наприкінці ХІХ ст. – це своєрідне за своєю природою явище, яке мало не лише культурний, а й просвітницький характер, оскільки одним із головних їхніх завдань була зміна змісту та якості освіти українського народу. Шляхом аналізу історико-педагогічних джерел ми з'ясували, що кінець ХІХ ст. став для українців Наддніпрянської України періодом протистояння з владою за збереження національної культури. Зміни в Російській імперії стали потужним поштовхом до національного пробудження та активізації національної свідомості інтелігенції в українських губерніях. Бачачи свій обов'язок у розвитку національної культури, українська інтелігенція у своїй діяльності починає виділяти освітній напрям.

Вперше в історії педагогічні проблеми широко обговорюються громадськістю, стають предметом громадської ініціативи, життя країни збагачується новим явищем – народно-просвітницьким рухом. Масовість учасників просвітницького руху, української інтелігенції, в містах призводить до логічної заміни одноосібної культурної праці діяльністю цілих товариств, громад. У громадах відбувалося формування майбутніх лідерів просвітницького руху: вчителів, науковців, лікарів, які поступово перетворювалися на національно-громадських діячів. Згодом громадівці стали членами багатьох освітніх організацій. Діяльність громадівців, багатьох представників української інтелігенції, проклала шлях до виходу на арену громадсько-просвітницьких ініціатив при національних (українських) організаціях (товариствах).

Таким чином, майже все ХІХ ст. для українців, громадян Російської імперії, був часом боротьби за збереження власної мови, освіти та культури. Кращі представники провідного суспільно-просвітницького руху, у школі, в освіті народу, у створенні національної системи виховання бачили шлях до збереження нації. Кінець ХІХ – початок ХХ століття для українського народу – це період національного відродження, саморефлексії як етносу, як автентичної особистості в історії та сучасному світі.

### Ключові слова:

просвітницькі громади; творча українська інтелігенція; просвітницький рух; громадсько-педагогічний рух; громадівці; національна освіта.

### Resume:

**Bunchuk Oksana, Maretska Yuliia, Tabler Tetiana. Enlightenment movement in Ukraine at the end of the 19th century.**

The article deals with socio-political and pedagogical preconditions of education communities in Ukraine as centers of formation of creative intellectuals (late 19th century). Activities of education societies of the late XIX is a whole era in the development of history of education and culture of Ukraine as a whole. Their work in the field of education has gained public appeal joining the General process of national revival. Progressive Ukrainian intelligentsia, working in societies, awakened the national consciousness, laid the foundations of education.

The emergence and activities of various public organizations in Ukraine in the late XIX is a phenomenon that has not only cultural and educational impact, but educational in nature as one of their main objectives was to change the content and quality of education of Ukrainian people.

Through the analysis of historical and pedagogical sources, we have found that the end of the 19th century became for Ukrainians in Dnieper Ukraine the period of confrontation with the authorities for the preservation of national culture. Changes in the Russian Empire began a strong push for a national awakening and intensification of national consciousness of the intelligentsia in the Ukrainian provinces. Seeing their duty in the development of national culture, Ukrainian intelligentsia begins to separate education direction.

For the first time in the history pedagogical problems are widely discussed by the public, they become the subject of public initiatives, the country's life is enriched on a new phenomenon – public-education movement. The mass of participants of the education movement of the Ukrainian intelligentsia in cities leads to the logical replacement of individual cultural work by the activities of the whole associations, communities. In communities, the formation of future leaders of the enlightenment movement took place: teachers, scientists, doctors, which gradually turned into national figures. The hromadamen later became members of many education organizations. Many representatives of the Ukrainian intelligentsia paved the way for the emergence in the arena of public awareness initiatives at the national (Ukrainian) organizations (societies).

Thus, the nineteenth century was a time of struggle for Ukrainians for the preservation of their own language, education and culture. The end of the 19<sup>th</sup> – beginning of the 20<sup>th</sup> century for the Ukrainian people is a period of national revival, self-reflection as an ethnic group, as an authentic individual in history and the modern world.

### Key words:

education community; the Ukrainian intellectuals; the enlightenment movement; socio-pedagogical movement; hromadamen; national education.

Постановка проблеми. Аналіз історико-педагогічних джерел дав можливість встановити, що кінець 19 і початок 20 ст. стали для українців Наддніпрянської України періодом протистояння із владою за збереження національної культури. Політичні зміни в житті країни активізують діяльність демократичної частини суспільства, котра починає виступати за впровадження загальної освіти, засуджує становість школи, тілесні покарання, ранню професіоналізацію, вимагає автономії вищої школи тощо. Вперше в історії українського суспільства педагогічні

проблеми широко обговорюються громадськістю, більше того – вони стають предметом громадських ініціатив, життя країни збагачується на нове явище – громадсько-педагогічний рух, який дав Україні відомих педагогів, політичних діячів

На наш погляд, у часи ствердження української державності в галузі освіти важливо враховувати вітчизняні набуток з метою уникнення помилок попередніх поколінь та залучення кращих надбань для утвердження національної системи освіти й ефективної підготовки кваліфікованих

спеціалістів, здатних підвищувати свій професійний рівень протягом життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства.

У цьому контексті вивчення досвіду діяльності просвітницьких громад дасть можливість дослідити цей процес, виявити прогресивні тенденції, окреслити перспективу використання позитивних напрацювань у складних соціально-політичних умовах кінця 19 ст., переосмисливши їх. Окрім того, важливо з'ясувати, які проблеми порушували відомі педагоги, громадські діячі зазначеного періоду з метою використання цього арсеналу корисних педагогічних ідей у практиці підготовки фахівців нашого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою джерельної бази досліджуваної проблеми є архівні матеріали, які розкривають зміст статті. Важливим джерелом для досліджуваної проблеми є також підручники, написані сучасниками окресленого періоду – істориками і діячами освіти, які присвятили їх і, зокрема, питанням становлення освіти к. 19 ст. – поч. 20 ст.

З сучасних дослідників можна виокремити працю Л. Березівської «Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.)», де коротко висвітлюється діяльність київських просвітницьких товариств другої половини 19 ст. – початку 20 ст. Звертається автор і до передумов виникнення педагогічних громад як осередків творчої інтелігенції кінця 19 ст. У роботі подана узагальнена інформація про структуру, завдання, форми і методи діяльності громад, висвітлені основні результати їх роботи, згадано освітніх діячів, що були членами просвітницьких громад (Березівська, 1999).

Формулювання цілей статті. Висвітлити та обґрунтувати соціально-політичні та педагогічні передумови виникнення просвітницьких громад в Україні як осередків творчої інтелігенції кінця 19 ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність просвітницьких громад кінця XIX – це ціла доба в розвитку історії педагогіки й культури України в цілому. Їхня праця на ниві освіти набула помітного суспільного звучання, впливаючись у загальний процес національного відродження. Прогресивна українська інтелігенція, працюючи у товариствах, пробуджувала національну самосвідомість, закладала основи рідномовної освіти.

Виникнення і діяльність різних громадських організацій в Україні в кінці XIX – є своєрідним за своєю природою явищем, яке має не лише культурно-просвітницький, а й педагогічний характер, бо є одним із основних їх завдань було змінити зміст і якість освіти українського народу.

Послідовна політика російських урядів щодо українського народу була спрямована на заборону української мови. Цілою низкою указів українську мову поступово було витіснено з навчальних закладів України. Указом Петра I 1720 р. заборонялося друкувати книжки українською мовою, наказувалося вилучати українські тексти із церковних книг. На прохання ченців Києво-Печерської лаври дозволити друкувати українські букварі, оскільки московських не хотіли купувати в Україні, уряд відповів указом про заборону друкування українських букварів і вилучення тих, що були в ужитку (1769). Указом Катерини II 1782 р. було створено «Комісію для заведення в Росії народних училищ» з метою впровадження в Україні навчальних програм без урахування жодних національних особливостей, зокрема мовних відмінностей. А 18 липня 1863 р. міністр внутрішніх справ П. Валуєв у листі до міністра народної освіти писав, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може». 20 липня того ж року розпорядженням царя категорично заборонялося видання українською мовою книг «учбових і взагалі призначених для початкового читання народу». Вершиною усіх протиукраїнських заходів став Емський указ 18 травня 1876 р. (підготовлений таємним царським радником Михайлом Юзефовичем), який забороняв ввіз будь-яких українських книжок і брошур з-за кордону; видання українських творів та переказів, окрім історичних документів та художніх творів, друкування слів українською мовою при нотах, влаштування українських вистав, читання для народу. Емські постанови переглядалися у 1881, 1892, 1894, 1895 роках. Заборони з часом підтверджувалися, а то й додавалися нові (Білавич, Савчук, 1999).

Таким чином, майже все XIX ст. для українців, підданих Російської імперії, було часом боротьби за збереження власної мови, освіти, культури. Кращі представники, очолюючи громадсько-освітній рух, саме у школі, у просвітництві народу, у створенні національної системи виховання бачили шлях до збереження нації. Кінець XIX – поч. XX ст. для українського народу – це період національного відродження, осмислення себе як етносу, а окремої людини як справжньої особистості в історії і в сучасному світі.

Український просвітницький рух розгортався в контексті соборницьких тенденцій. Це, наприклад, яскраво проявилось в ідеях, висунених славнозвісним Кирило-Мефодіївським братством (1845–1846 рр.). Через придушення національного життя в Наддніпрянській Україні («валуївський указ» про заборону українського друкованого слова) на Галичину спрямували погляди її відомі

письменники і діячі, що надсилали сюди свої твори, допомагали матеріально в розвитку видавничої справи (Білавич, Савчук, 1999, с. 8).

Рубіж 50-60 рр. багато в чому став визначальним і для подальшого розвитку українського руху в Російській імперії, і для розробки царом стратегії непримиренної боротьби з його проявами. Підґрунтя для глибоких зрушень в національному просвітницькому розвитку дала і доба революційних рухів в Європі 1848 р., відома як «весна народів». На думку багатьох істориків, зокрема М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Драгоманова українське національне культурне відродження, як і всіх інших слов'янських народів, мало своє джерело в пробудженні української народності. В праці «Історія України з малюнками» Д. Дорошенко зазначав: «Це відродження, з одного боку, сперлося у нас на давню національну традицію Української козацької держави – Гетьманщини, а з другого – на нові народолюбиві ідеї, принесені з Заходу» (Дорошенко, 1947, с. 16).

Смерть у 1855 р. Миколи I та сходження на престол Олександра II поклали початок нового етапу в історії держави – етапу вимушених реформ. Протиріччя між бурхливим розвитком промисловості та самодержавною формою правління з її середньовічними пережитками кріпосництва зрештою породжувало той конфлікт, котрий цілим рядом істориків характеризується як назрівання першої революційної ситуації в Росії.

Скасування кріпацтва в Росії і посилення капіталістичних відносин не тільки привели до соціально-економічних змін, а й сприяли вибуху громадсько-педагогічної праці. Певна лібералізація життя в країні активізувала діяльність демократичної частини суспільства, котра, крім іншого, почала виступати за впровадження загальної освіти, засуджувати становість школи, тілесні покарання, ранню професіоналізацію, вимагати автономії вищої школи, вболівати за розвиток освіти тощо. Вперше в історії імперії педагогічні проблеми починають широко обговорюватися громадськістю, більш того – вони стають предметом громадських ініціатив. Так, на рубежі 50-60 рр. XIX ст. життя країни збагачується на нове явище – громадсько-педагогічний рух (Березівська, 1999, с. 59).

Зміни в імперії стали сильним поштовхом до національного пробудження і активізації національно свідомої інтелігенції в українських губерніях. Вбачаючи своїм обов'язком розвиток національної культури взагалі, так і поширення освіти серед власного народу зокрема, тогочасна українська інтелігенція своєю діяльністю започатковує в новоствореному загальноросійському громадсько-педагогічному русі окремий просвітницький напрям.

Масовість учасників просвітницького руху української інтелігенції призводить у містах до логічної заміни поодинокі індивідуальної культурницької роботи на діяльність цілих об'єднань – громад. Такі напівлегальні самодіяльні громади на рубежі 50-60 рр. з'являються у Києві, Петербурзі, Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі, Умані, Миколоєві, Херсоні, Москві та інших містах. Оскільки вони згуртовували людей різних станів, достатків, суспільно-політичних поглядів, то не мали ні усталених програм, ні чіткої структури будови. Як зазначив щодо членів громад один із дослідників історії українського руху І. Житецький, «об'єднувала їх одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, ...одна загальна течія відродженої і натхненої віри в українську самостійність, любов до рідного краю і люду» (Житецький, 1928, с. 123-124).

Отже, становище української спільноти в цей час зумовлювалося накопиченням внутрішнього політичного, культурного, інтелектуального, економічного потенціалу, що дозволив протистояти зовнішнім впливам і реалізувати свої власні національні прагнення.

Визвольному руху, що виник у всій Російській імперії і супроводжувався сплеском національної самосвідомості, співчувала передова інтелігенція Росії: «Петербургський комітет грамотності в 1862 р. звернувся до уряду з проханням, щоб в народних школах на Україні заведено науку на українській мові, а між рекомендованими ним для народного читання книжками було навіть більше українських, як великоруських» (Грушевський, 1990).

На межі 50-60-х років XIX ст. починається нова культурна хвиля, яка тепер мала яскраве національне забарвлення. Важливою складовою тогочасного суспільного руху був потужний педагогічний рух, для якого була характерна певна неоднорідність, що й спричинила виникнення ряду суспільних педагогічних і просвітницьких об'єднань. Ці організації мали на меті розв'язання насущних проблем педагогічної теорії і практики.

У Києві організовується перша в Україні «Громада» – нелегальна організація демократичної української інтелігенції, що розпочала широку, цілеспрямовану культурно-освітню роботу. Члени «Громади» відкривали недільні, щоденні й вечірні школи для дорослих, організовували гуртки освіти, бібліотеки, публічні лекції, намагалися поширювати українське друковане слово, відстоювали національний зміст викладання, влаштовували народні читання, працювали в бібліотеках-читальнях, влаштовували театральні вистави. Фундаторами «Громади» були В. Антонович, П. Житецький, М. Драгоманов.

Громадівці неодноразово зверталися до уряду з вимогами про дозвіл на освіту рідною мовою (Крип'якевич, с. 93). Таким чином, національний поступ постійно фокусується у мовній проблемі, вона була основою першого «інтелектуального пробудження».

Попечителем київського навчального округу в цей час був М. Пирогов, який після детального ознайомлення з практикою організації недільних шкіл у Дерпті у 1859 р. відкрив першу недільну школу в Києві і став її викладачем. Через рік у Києві функціонували чотири чоловічі та дві жіночі недільні школи.

Перша недільна школа виникла на Подолі. Вона складалася з двох відділів: для безграмотних і для тих, які вже вміли читати. Як зазначала С. Русова у праці «Просвітницький рух на Україні в 60-х роках», у школі навчався 121 учень, з них 93 записалися українцями. А в недільній школі на «Новому Стросені» – понад 100, з них 75 – українці. Крім цих шкіл для хлопців, було відкрито школи й для дівчат. У 1860 р. розпочали свою діяльність недільні школи при першій київській та при Фундуклеївській гімназіях, у Полтаві, Харкові, Кременчуці, Переяславі, Золотоноші, Лубнах, Чернігові, Новгород-Сіверському. Створені громадівцями недільні школи сприяли розвитку народної освіти рідною мовою. Так, основною метою Подільської та Новостроєнської шкіл було «дати українському народові освіту в найбільш приступній для нього формі, народною українською мовою» (Русова, 1917, с. 38).

Крім того, як зазначала С. Русова у праці «Просвітницький рух на Україні в 60-х роках», недільні школи «викликали серед інтелігентного громадянства жвавий рух до народної освіти: гімназисти, студенти, вчителі середніх шкіл та інші добровольці пригадали той великий обов'язок, що лежить на усіх свідомих громадянах – хоч крихіткою освіти поділитися з темними людьми» (Русова, 1917, с. 39).

Зусиллями демократичної громадськості у 1859-1860 рр. було відкрито 68 недільних шкіл, в тому числі і в селах. Для недільних шкіл видавалися підручники російською та українськими мовами. Т. Шевченко для недільних шкіл упорядкував «Буквар Южнорусский». Громадівці й наступні покоління українців використовували твори Шевченка для поширення запропонованої ним народної педагогічної ідеї, виховання національної самосвідомості. Недільні школи на той час були єдиними закладами, де можна було вивчити українську мову. Але тоді цей рух робив тільки перші свої кроки. Імперський уряд, що відчув для себе загрозу в культурницькій діяльності української інтелігенції завдав їй нищівного

удару. В 1862 р. недільні школи було заборонено. Через два роки, в 1864 р., вони були дозволені знов, але з великими обмеженнями (Русова, 1917, с. 40). Так було покладено кінець шляхетному пориванню носіїв української національної свідомості, але всі ті форми конкретної практичної просвітницької діяльності, які виникли на рубежі 50-60 рр. XIX ст., більш чи менш активно використовувалися українською інтелегенцією аж до 1917 року.

На початку 70-х років XIX ст. В. Антонович при підтримці М. Драгоманова, М. Зібера, С. Подолинського, О. Русова утворив «Стару громаду» (близько 70 осіб), щоб відрізнити її від «Молодої громади», що складалася переважно зі студентів. Друкованим органом «Старої громади» стала газета «Киевский телеграф». У 1873 р. у Львові розпочало свою діяльність Літературне товариство ім. Т. Шевченка, яке пізніше було реформоване в наукове і фактично стало неофіційною українською академією наук (Березівська, 1999, с. 10).

Наведені факти свідчать, що у громадах відбувалося становлення майбутніх діячів просвітницького руху: вчителі, вчені, лікарі поступово перетворювалися на національних діячів. Громадівці стали пізніше членами багатьох просвітницьких організацій. Особливо жорстоку політику царат спрямував проти громадсько-національного руху, проти українського шкільництва. Тому більшість просвітницьких організацій існували в російській оболонці. Проте майже у всіх російських організаціях працювали свідомі українці, вихідці із «Старої громади», які намагалися проводити роботу, спрямовану на відродження української мови, освіти, на видання українських книжок.

Громади – це перший досвід гуртування творчої української інтелігенції та її праці на терені національної освіти та виховання.

Таким чином, діяльність громадівців, багатьох представників української інтелігенції підготувала ґрунт для появи на арені громадської просвітницької ініціативи національних (українських) організацій (товариств).

Отже, соціально-економічні та суспільно-політичні умови, досвід зарубіжної та прогресивної російської і української педагогіки, громадсько-педагогічні пошуки, рівень національної самосвідомості української інтелігенції, духовно-культурне становище, інтереси й потреби, національно-визвольна боротьба українського народу зумовили появу у другій половині XIX століття просвітницьких громад. Протягом свого функціонування просвітницькі громади, а особливо національні, були консолідуючою силою представників

громадськості, вчених, педагогів навколо національної ідеї.

Висновки. Аналіз історико-педагогічних джерел дав можливість встановити, що становлення та розвиток просвітницьких громад в Україні в кінці XIX ст. були зумовлені піднесенням національно-культурного відродження у 80–90-х роках XIX ст., що включало розвиток просвітництва в західноукраїнських землях, які перебували під владою Австро-Угорщини, та розповсюдження у Наддніпрянській Україні «заборонених» українських видань, творів діячів національно-визвольного руху, боротьбу з антиукраїнськими указами та заходами самодержавства, гостру потребу у розвитку і реформуванні освіти та

поширенні культурно-освітніх знань серед українського населення.

Кінець XIX ст. став для українців Наддніпрянської України періодом протистояння із владою за збереження національної культури. Певна лібералізація життя в країні активізує діяльність демократичної частини суспільства, котра починає виступати за впровадження загальної освіти, засуджує становість школи, тілесні покарання, ранню професіоналізацію, вимагає автономії вищої школи тощо. Вперше педагогічні проблеми широко обговорюються громадськістю, більше того – вони стають предметом громадських ініціатив, життя країни збагачується на нове явище – громадсько-педагогічний рух.

#### Список використаних джерел

- Березівська, Л.Д. Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.). Київ: «Молодь», 1999. 191 с.
- Білавич, Г., Савчук, Б. Товариство «Рідна школа». Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. 208 с.
- Грушевський, М. Ілюстрована історія України. Десята тисяча. Репринтне відтворене видання 1913 року. К.: Золоті ворота, 1990. 500 с.
- Дорошенко, Д. Історія України з малюнками. Августбург, 1947. 106 с.
- Житецький, І. Київська громада за 60-тих років. Україна. 1928. Кн. 1. С. 123-124.
- Крип'якевич, І.П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 271 с.
- Русова, С. Просвітницький рух на Україні в 60-х роках. Вільна Українська Школа: Орган Всеукраїнської учительської спілки. 1917. № 3-4. С. 178-179.

#### Відомості про авторів:

**Бунчук Оксана Володимирівна**  
buncuktatana@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького  
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,  
Запорізька обл., 69000, Україна

#### Марецька Юлія Іванівна

uliyaermak30@ukr.net

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького  
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,  
Запорізька обл., 69000, Україна

#### Таблер Тетяна Іванівна

tabler1988@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького  
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,  
Запорізька обл., 69000, Україна

doi:

#### References

- Berezivska L.D. (1999) Osvitno-vyhovna diyalnist Kyivskih prosvitnytskikh tovarystv (druga polovyna XIX – poch. XX st.) [Educational activities of Kyiv education associations (the second half of XIX – early XX centuries)]. Kyiv: «Molod» [in Ukrainian]
- Bilavych G., Savchuk B. (1999) Tovarystvo «Ridna shkola». [The society "Native school"]. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV [in Ukrainian].
- Grushevsky M. (1990) Iliustrovana istoriya Ukrayiny. Desyata tisyacha. Reprintne vidtvorene vidannya 1913 roku. [Illustrated history of Ukraine. Tenth thousand. The reprint reproduced edition of 1913]. K.: Zoloti vorota [in Ukrainian].
- Doroshenko D. (1947) Istoriia Ukrayiny z maliunkamy. [History of Ukraine with the drawings]. Avgusburt [in German].
- Zhitetsky I. (1928) Kiyivska gromada za 60-tyh rokiv Ukrayina [Kiev mass of 60-ies]. Kn. 1 [in Ukrainian].
- Krypiakkevych I.P. (1990) Istoriia Ukrainy. [History of Ukraine]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Rusova S. (1917) Prosvitnytskiy ruh na Vkrayini v 60-h rokah [Educational movement in Ukraine in the 60-ies] Vilna Ukrayinska Shkola: Organ Vseukrayinskoyi uchitelskoyi spilki – Free Ukrainian School. All-Ukrainian teachers Union, 3-4, 178-179 [in Ukrainian].

#### Information about the authors:

**Bunchuk Oksana Volodymyrivna**  
buncuktatana@gmail.com

Bogdan Khmelnytsky Melitopol  
State Pedagogical University  
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,  
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

#### Maretska Uliia Ivanivna

uliyaermak30@ukr.net

Bogdan Khmelnytsky Melitopol  
State Pedagogical University  
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,  
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

#### Tabler Tetiana Ivanivna

tabler1988@gmail.com

Bogdan Khmelnytsky Melitopol  
State Pedagogical University  
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,  
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: